BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA TABIIY KAPITAL VA UNI JAMG'ARISH USULLARI

Urunbayev Saparbek Samatovich
Tashkent arxitektura-qurilish universiteti

Annotatsiya

Maqolada barqaror rivojlanish bilan bog'liq iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vaziyatni bugungi holati, atrof-muhitning ifloslanishini kamaytirishga qaratilgan texnologiyalarni ishlab chiqish bilan bog'liq muammolar, iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanishini cheklamaydigan tabiiy kapitalni boshqaruv mexanizmining ahamiyati va unga ta'sir yetuvchi omillar o'rganilgan. Shuningdek, resurslarni tejaydigan va tabiatni asraydigan innovasiyalarni texnologiyalarga sarmoya kiritish, ishlab chiqarishni ilmiy, texnologik va institusional jihatdan qo'llab-quvvatlash va komillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik investisiya, rentabellig, iqlim o'zgarishi, iqtisodiy innovasiya, bandlik va barqaror rivojlanish, amortizasiya, kapital, samaradorlik.

Аннотация

В статье исследуется современное состояние экономической, социальной и экологической ситуации, связанной с устойчивым развитием, проблемы, связанные с разработкой технологий, направленных на снижение загрязнения окружающей среды, значение механизма управления природным капиталом, не ограничивающего развитие отраслей экономики, и влияющих на него факторов. Он также предлагает предложения и рекомендации по внедрению ресурсосберегающих и природоохранных инноваций в технологии, поддержке и совершенствованию производства с научной, технологической и институциональной точек зрения.

Ключевые слова: экологические инвестиции, рентабельность, изменение климата, экономические инновации, занятость и устойчивое развитие, амортизация, капитал, эффективность.

Annotation

The article explores the economic, social and environmental situation associated with sustainable development today, the problems associated with the development of technologies aimed at reducing environmental pollution, the importance of the mechanism of management of natural capital, which does not limit the development of sectors of the economy, and the factors affecting it. Proposals and recommendations have also been made to invest in technology in resource-saving and nature-preserving innovations, to support and improve production scientifically, technologically and institutionally.

Keywords: Environmental Investment, profitability, climate change, economic innovation, employment and sustainable development, depreciation, capital, efficiency.

Tabiiy resurslar ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning asosidir. Barqaror rivojlanishga o'tish uchun yalpi ichki mahsulot kabi an'anaviy rivojlanish choralari tabiiy resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish va savdosi, shuningdek, tabiiy kapitalning o'zgaruvchan iqtisodiy qiymati va yekotizim xizmatlari bilan to'ldirilishi kerak. Ma'lumki, iqtisodiy o'sish tabiiy resurslarga bo'lgan yukning ortishi bilan bog'liq. Tahlillar ko'rsatishicha, Lotin Amerikasi, G'arbiy va Sharqiy Yevropa, Rossiya, Osiyo-Tinch okeani mintaqasida har bir foizi yo'qotilgan tabiiy kapital hisobiga 2-3% ortiq iqtisodiy o'sishga yerishilmoqda. Afrikada yesa tabiiy kapitalni yo'qotish darajasi

iqtisodiy o’sish darajasi bilan deyarli bir xil. Ushbu holat Afrikada tabiiy resurslardan intensiv foydlanilayotganligi va tabiiy resurslar inson kapitalining jamg’arilishiga yo’naltirilmayotganligini anglatadi Tabiiy resurslar va yekotizimlar zaxirasi va oqimidagi o’zgarishlar to’g’risida ma’lumotlarning yetishmasligi yalpi ichki mahsulotning o’sishi yevaziga tabiiy kapitalni qurbon qiladigan noto’g’ri xatti-harakatlarga olib keldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tabiiy kapitalni jamg’arish va uning usullari turli olimlar tomonidan o’rganilgan. Jumladan, L.N. Davdenko o’z ishlarida tabiiy resurslarning nisbiy tanqisligi va ularning qayta tiklanmaydigan xususiyatlarini hisobga olib, har bir mamlakatda tabiiy kapitalni jamg’arishning tashkiliy-huquqiy asoslarini ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bu ekologik tadbirlarni amalga oshirish xarajatlarini kamaytiradi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi. Bu yondashuv ekologik tadbirlarni amalga oshirishda xarajatlarni tejash va tabiiy resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

S.N. Bobil va A.S’H. Xodjayevlar o’z tadqiqotlarida an’anaviy texnologiyalarni kam chiqindi va resurslarni tejaydigan texnologiyalarga aylantirishni taklif qiladilar. Ular chiqindilarni qayta ishlash bilan bog’liq ochiq ishlab chiqarish tizimlaridan foydalanish va chiqindilarni qayta ishlashning yarim ochiq tizimlariga, so’ngra to’liq yopiq turdagi tizimlarga o’tishni muhim deb hisoblaydilar. Bu yondashuv atrof-muhitning ifloslanishini oldini olish bilan birga tabiiy kapitalni jamg’arish sharoitlarini amalga oshirishga yordam beradi.

X.M.Lyuning tadqiqotlari tabiiy kapitalni boshqarishning iqtisodiy asoslarini yoritadi. Uning fikricha, ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarining ekologik xavfsizlik darajasini oshirish, resurslarni tejash va ekologik xavflarni minimallashtirish orqali tabiiy kapitalni boshqarish mumkin. Bu korxonalarga xarajatlarni tejash imkoniyatlarini aniqlashga, yangi ekologik bozorlarni o’rganishga va mahsulot raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Bu yondashuv tabiiy kapitalni jamg’arish va yashil iqtisodiyot talablarini amalga oshirishga yordam beradi.

Davlatlararo tartibga solish tizimlari va ekologik bitimlar jahonda amalga oshirilayotgan davlatlararo tartibga solish tizimlari va ekologik bitimlar tabiiy kapitalni jamg’arishda muhim ahamiyatga yega. BMTning turli rezolyusiyalari va konferensiyalari, jumladan, “Rio+20” konferensiyasida barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs)ni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish bo’yicha kelishuvlar qabul qilingan.

A.V.Vaxabov va S’H.X.Xojibakiyevning “Yashil iqtisodiyot” nomli darsligida tabiiy resurslarni tejash va ekologik texnologiyalarni joriy qilish bo’yicha nazariy va amaliy masalalar yoritilgan. Bu asar tabiiy kapitalni jamg’arishning ekologik asoslarini o’rganishda muhim manba hisoblanadi.

A.Isladjanov o’z maqolasida barqaror rivojlanish maqsadlari va ularning ustuvor yo’nalishlari bo’yicha nazariy va amaliy masalalarni tahlil qiladi. Uning tadqiqotlari tabiiy kapitalni jamg’arishning milliy va xalqaro darajadagi ahamiyatini yoritadi.

Glenn-Mari Lange va boshqalarning “Thye Changing Wyealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future” nomli asarida tabiiy kapitalni jamg’arish va barqaror rivojlanishning iqtisodiy jihatlari yoritilgan. Bu asar jahon iqtisodiyotida tabiiy resurslarning ahamiyati va ularni samarali boshqarish masalalariga bag’ishlangan.

Yuqorida qayd yetilgan ta’riflardan ko’rinib turibdiki, olimlar tomonidan tabiiy kapitalni jamg’arishning mohiyati, nazariy asoslari, uni rivojlantirish xususiyatlari tadqiq yetilgan. Biroq, barqaror rivojlanish sharoitida tabiiy kapitalni jamg’arish usullarini aniqlashga turlicha yondashuvlar mavjud bo’lishiga qaramasdan, bugungi kunda zamonaviy usullarining mohiyati va ahamiyati to’liq ochib berilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida mavzuga oid mantiqiy taqqoslash, umumlashtirish, ilmiy mushohada, tizimli yondashuv, statistik hamda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Shuningdek, yashil iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishida turli omillarning ta’sirini baholashda korrelasion va regression usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar.

Tabiiy kapitalaslida inson tomonidan yaratilgan kapitalni yaratish uchun ishlatiladi. Kapital va mehnat asosan bir-birining o’rnini to’ldiradi, chunki ularning ishlab chiqarishdagi sifat

funksiyasi bir xil - ikkalasi ham xom ashyo oqimini tayyor mahsulotlarga aylantirish xizmat qiladi. Iqtisodiyotning ekologik va resurs samaradorligi ko'rsatkichlari tarkibiga iqtisodiyot, jumladan ishlab chiqarish va iste'molda sarflanayotgan yenergiya, tabiiy resurslar va yekotizim xizmatlarining tabiat kapitaliga bog'liq samaradorlik ko'rsatkichlari kiradi

Tabiiy kapital hisobi (NCA) tabiiy kapitalni moliyaviy, insoniy va ijtimoiy kapital bilan bir qatorda o'lchanishi kerak bo'lgan aktiv sifatida tan oladigan amaliy vositadir. Iqtisodiyot va tabiiy kapital o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks yettirish orqali YaIMni to'ldirish uchun tobora ko'proq qabul qilinmoqda. Ko'pgina mamlakatlar tabiiy kapitalni hisobga olish amaliyotini joriy qildi va ba'zi ilg'or mamlakatlar o'zlarining milliy statistikalarida boshqa iqtisodiy va ijtimoiy hisoblar bilan bir qatorda bir nechta yekotizimlar uchun rasmiy hisoblarni o'rnatdilar.Jamiyatda asta-sekinlik bilan tabiiy resurslarni rekreasiya va ilmiy tadqiqot maqsadlari uchun asrab qolish zaruriyati to'g'risidagi g'oyalar, kelajak avlod oldida ekologik mas'uliyatga asoslangan ilmiy konsepsiyalar shakllanashiga olib keldi.

"Yashil iqtisodiyot" barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiluvchi konsepsiya hisoblanadi. Barqaror rivojlanishga yerishish kapitallar yig'indisidan tashkil topgan barqaror kapitalni shakllantirishni nazarda tutadi. Barqarorlik yekspertlari kapitalning har xil turlarini ko'rib chiqadilar. Tadqiqotni sarhisob qiladigan bo'lsak, barqaror rivojlanishni ta'minlovchi kapitalning besh turini ajratib ko'rsatishimiz mumkin: moliyaviy, tabiiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy va insoniy. Moliyaviy kapital ishlab chiqarishni ta'minlaydi, garchi u o'zi unumli bo'lmasa ham. Tabiiy kapital tabiiy resurslar va dunyo yekotizimini o'z ichiga oladi . Ishlab chiqarish kapitali mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Kapitalning yeng qiyin turi bo'lgan ijtimoiy ishonch va o'zaro tushunish yelementlarini, umumiy qadriyatlarni va ijtimoiy ahamiyatga yega bilimlarni o'z ichiga oladi.

Tabiiy kapital va antropogen kapital o'rtasidagi munosabatlarni tushunish barqaror rivojlanish uchun juda muhimdir. Kapital o'z manfaati uchun yemas, balki ishlab chiqarish omili sifatida zarur bo'lgan zaxiradir. Boshqacha qilib aytganda, kapital tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarish qobiliyati uchun baholanadi. "Kapital" atamasi an'anaviy ravishda ishlab chiqarilgan (qayta ishlangan) ishlab chiqarish vositasi sifatida ta'riflanadi

Tabiiy kapital (ba'zi nashrlarda ekologik kapital deb ham ataladi) - bu sayyoramizdagi havo, suv, tuproq va barcha hayotning tabiiy zaxiralari. Tabiiy kapital foydali tovarlar yoki xizmatlar oqimini ta'minlaydigan tuproq, suv, atmosfera va yekotizimlar kabi tabiiy resurslarning har qanday zaxirasi sifatida ta'riflanishi mumkin. Tabiiy kapitalda, tabiiy daromad atrof-muhitni ifloslanishi, resurslar qisqarishi va kelgusi avlodlar uchun sayyoraning ekologik salohiyatini tiklash ko'zda tutilgan. Shu bois global muammolarga ye'tibor 1962-yilda BMT Bosh Assambleyasining Iqtisodiy rivojlanish va tabiatni muhofaza qilish rezolyusiyasini qabul qilish bilan boshlandi. 1972-yil Stokgolmda konferensiya o'tkazildi va 1983 yilda Norvegiyada Brundtland komissiyasi (Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro komissiya) tashkil yetildi.

Iqtisodiy o'sishda qayta tiklanadigan tabiiy resurslardan samarali foydalanish bilan barqaror bo'lishi mumkin bo'lsa-da, cheklangan tabiiy resurslarga yega sayyorada iqtisodiy o'sish barqaror bo'lishi mumkin yemas.

Iqtisodiy o'sishdan tashqari, inson taraqqiyotini ta'minlashda tabiiy kapitalning ahamiyati keng ye'tirof yetilgan

Bunday sharoitda resurslarni tejashga yo'naltirilgan intensiv rivojlanish ilg'or texnologiyalar va ilmiy-texnik yutuqlarni ishlab chiqarishga joriy yetish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, foydalanilgan tabiiy resurslarning qayta tiklash orqali potensial tabiiy kapitalni jamg'arishni nazarda tutadi. Bu yesa iqlim barqarorligi va tabiiy kapitalni jamg'arish jarayonida integrasiyalashgan makro, mintaqaviy, mikro va nano darajalarda faol harakatlarni talab yetadi (1.1-rasmga qarang).

1.1-rasm. Tabiiy kapitalni jamg'arish usullarining integrasiyasi

Mintaqaviy darajada tabiiy kapitalni jamg'arish hududiy birliklar, ishlab chiqarish majmualari, konsernlar, xolding va boshqalar tomonidan amalga oshiriladi va tabiatning salbiy ta'sirlarini bashorat qilish imkoniyatlari kengligi bilan ajralib turadi. Mintaqa aholisining hayot faoliyatini ta'minlaydigan tabiiy kapitalni jamg'arish tamoyillari yaqqol namoyon bo'ladi. Buni hududiy ishlab chiqarish majmualarida kam chiqindi ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish, atrof muhitni saqlash va resurs tejaydigan texnologiyalarni joriy yetish asosida yangi mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan tashkilotlarni joylashtirish orqali amalga oshirish mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda nano (shaxs, oila) darajada tabiiy kapitalni jamg'arish, saqlash va iste'mol qilish tamoyillari ye'tibordan chetda qolmoqda. Milliy iqtisodiyotdagi mazkur birliklar mamlakatning tabiiy kapitalini jamg'arishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, ularning soni juda ko'p, ikkinchidan, ular tabiiy kapital bilan bevosita va yaqindan aloqada bo'ladi.

Har bir mamlakatning ekologik tizimi butun dunyoning ekologik tizimiga ma'lum darajada bog'liqdir. Insoniyatning global xarakterdagi dolzarb ekologik muammolarni hal qilish sohasida ilm-fanni rivojlantirish harakatlarini birlashtirish uchun ham milliy boshqaruv zarur. Shu sababli, xalqaro miqyosdagi tashkilotlar va alohida mamlakatlarning harakatlari butun dunyo hamjamiyati manfaatlariga ta'sir ko'rsatadigan global muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Tabiiy kapitalni jamg'arishning yuqori darajasiga yerishish mamlakatlarning o'zaro bog'liqligi, ko'plab davlatlar va mintaqaviy guruhlarning xalqaro ekologik tashabbuslarining kengayishi, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarning ekologik muammolari bo'yicha yanada faol va konstruktiv pozisiyasi va ularning xalqaro miqyosda o'z pozisiyalarini himoya qilish bo'yicha sa'y-harakatlarini birlashtirish bilan bog'liq.

Ko'p tomonlama ekologik hamkorlik guruhlarida ishtirok yetuvchi mamlakatlarning oldida turgan ekologik muammolarni o'xshashligi mamlakat guruhlari bo'yicha rivojlandi. Deyarli barcha mamlakat guruhlarida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi hamkorlik to'g'risidagi qoidalar yoki alohida bitimlar mavjud. Mazkur mamlakatlarning rivojlanish darajasiga, integrasiyani chuqurlashtirishga, institusional bazaning mavjudligi va boshqa omillarga qarab ekologik hamkorlikka turli xil yondashuvlar shakllangan. Ularning yondashuvlari ham global darajada qo'llanilmoqda.

Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan davlatlararo tartibga solish tizimini, ekologik bitimlar to'plamini, shuningdek shartnoma majburiyatlarini bajarishga yordam beradigan bir qator moliyaviy mexanizmlar ham mavjud.

Tabiiy kapitalning jamg’arishga ilmiy-texnik va texnologik taraqqiyot yutuqlarini joriy yetish, resurslarni qidirishga qo’shimcha investisiyalarni jalb qilish, foydali xususiyatlarning o’sishini va tabiiy kapitalning tuzilishini yaxshilashni ta’minlaydigan tabiiy obektlarni rivojlantirish orqali yerishish mumkin. Tabiiy resurslarning sifat xususiyatlarini yaxshilaydigan, ya’ni iste’mol xususiyatlarini oshirishga qaratilgan va tabiiy kapitalning bir qismini resurslarni o’rnini bosuvchi texnologiyalarga o’tkazish alohida ahamiyat kasb yetmoqda.

Tabiiy kapitalni jamg’arish va ulardan foydalanish subektlarning ko’pligi bilan tavsiflanadi. Bunda mulkiy munosabatlar, institusional jihatlar, innovasion va investisiya muhiti, davlat, tadbirkorlik subektlari, fuqarolik jamiyati institutlari, xalqaro tashkilotlar tomonidan tartibga solish usullari va vositalari alohida ajralib turadi.

Shunday qilib, iqtisodiy o’sishning ekologik yo’nalishlarini ta’minlashga imkon beradigan ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik o’zgarishlarni amalga oshirmasdan tabiiy kapitalni jamg’arish mumkin yemas. Barqaror rivojlanish maqsadlariga yerishish sharoitida tabiiy kapitalni jamg’arish iqtisodiy hisob-kitoblardan ham, tabiatga hurmatdan ham kelib chiqishi kerak. Bu resurslarni tejaydigan va tabiatga o’xshash texnologiyalardan foydalanishni ta’minlaydigan ijtimoiy jihatlarni qamrab oladi. Tabiiy kapitaldan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi ishlab chiqarishda yo’qotishlarni kamaytirish, boyitish jarayonlarini optimallashtirish va tabiiy xom ashyoni qayta ishlashni chuqurlashtirish orqali tabiatdan olib qo’yilgan resurslarni qaytarishni nazarda tutadi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, tabiiy kapitalning “amortizasiyasi” tabiiy resurslarning iqtisodiy faoliyatga jalb qilish nuqtai nazaridan foydali bo’lgan ba’zi xususiyatlarini yo’qotgan qismini ham baholash imkoniyatini beradi..

Barqaror rivojlanish maqsadlari inson yehtiyojlarini qondirishga qaratilgan va har bir inson uchun farovon turmush tarzini yaratishga xizmat qiluvchi iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik ko’rsatkichlardan iborat.

Qayta tiklanadigan tabiiy kapitalning o’ziga xos xususiyati barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun shart-sharoitlarni yaratadi.

Qayta tiklanmaydigan tabiiy kapitalni tabiiy yoki sun’iy vositalar bilan to’ldirish mumkin yemas.

Tabiiy kapitalning jamg’arilishi tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining miqdor va sifat ko’rsatkichlari asosida daromad olish usullarini aniqlashni talab yetadi.

Ekologik investisiyalarning rentabelligini baholash vositalarining yetishmasligi sababli investision faollikning past darajada saqlanib qolmoqda.

Ekologik innovasiyalarni boshqarish, nazorat qilish va amalga oshirish sohasida yuqori malakali kadrlarning yetishmasligini, kompaniyalarning kadrlar tayyorlashga sarmoya kiritishni istamasligini sabab qilsak adashmagan bo’lamiz.

Har bir mamlakatning ekologik tizimi butun dunyoning ekologik tizimiga ma’lum darajada bog’liqdir. Insoniyatning global xarakterdagi dolzarb ekologik muammolarni hal qilish sohasida ilm-fanni rivojlantirish harakatlarini birlashtirish uchun ham milliy boshqaruv zarur.

Tabiiy kapitalning jamg’arishga ilmiy-texnik va texnologik taraqqiyot yutuqlarini joriy yetish, resurslarni qidirishga qo’shimcha investisiyalarni jalb qilish, foydali xususiyatlarning o’sishini va tabiiy kapitalning tuzilishini yaxshilashni ta’minlaydigan tabiiy obektlarni rivojlantirish orqali yerishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vaxabov A.V., Xajibakiyev S’H.X. Yashil iqtisodiyot (Darslik). – Toshkent: Universitet, 2020. – B. 16-19.

2. Tangirov N.A. “Barqaror rivojlanish” g’oyasining nazariy-amaliy ahamiyati// Multidisciplinary Sciyentific Journal. - Volume 3, 2022. – rr. 1082-1083.

3. Isadjanov A. Barqaror rivojlanish maqsadlari: ustuvor yo’nalishlari va dolzarb vazifalari// Ilmiy tahliliy axborot. – Toshkent: № 1, 2018. – B. 96-97.

4. Ёханнесбургская декларасия по устойчивому развитию// Вестник йекологического образования в России. – М.: № 4, 2002. - С. 5-6.5. Смит А. Исследованийе о природе и причинах богаства народов. - М.: АСТ, 2017. - С. 188-189.

6. Давыденко Л.Н. Местныйе природныйе ресурсы как залог иностранных инвестисий// Ж. Природныйе ресурсы. – Минкс: № 1, 2012. - С. 113-120.

7. Бобылев С.Н., Ходжайев А.Ш. Йекономика природоползования (Учебник). – М.: Йекономика, 2003. – С. 171-173.

8. Ланге, Гленн-Марийе, Қуйентин Wодон, анд Кевин Сарей, йедс. 2018. Тҳйе Чангинг Wйеалтҳ оф Натионс 2018: Буилдинг а Сустаинабле Футуре. Wашингтон, ДС: Wорлд Банк. доиː10.1596/978-1-4648-1046-6. Р.8

9. Герасимчук И. Йекологическая практика транснасионалных корпорасий. – М.: Всемирный фонд дикой природы, 2007. – С. 56-57.

10. Лю Х.М. Йекономическойе обоснованийе формирования системы йекологического менеджмента (на примере предприятий Китайской насионалной нефтегазовой корпорасии). – Минск: БГУ, 2011. – С. 9-10.